

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI

VAKIFLAR DERGİSİ

Metinden hariç 454 Resim, 96 Plân ve Kroki, 68 Fotokopi,
8 Desen ve 3 Levha'yı hâvidir.

SAYI : VIII

ONGUN KARDEŞLER Matbaası ☎ : 11 95 49

ANKARA — 1969

ANADOLU'DA SELÇUK GELENEĞİNDE KUŞLU, ÇİFT BAŞLI KARTALLI, ŞAHİNLİ VE ARSLANLI MEZAR TAŞLARI

Gönül ÖNEY

Anadolu'da Selçuklu geleneğinde yapılan bilhassa Tokat, Sivas, Kırşehir, Akşehir ve Konya bölgesine inhisar eden bir gurup mezar taşında kuş, çiftbaşlı kartal, şahin veya arslan figürleri dikkati çeker. Kaba ve çok stilize işlenmiş kuş kabartmaları tek veya çift olarak taşın tepesinde yer alırlar. Bazı çift örneklerde hayat ağacı olması mümkün olan bir tasvir görülür. Profilden verilen kuşlar stalaktitli bir nişin tepesinde otururlar. Kuşların ve nişin etrafında çeşitli rozetler vardır. Çift başlı kartallı örneklerde rozetler ve stalaktit nişler taşın arka yüzünde toplanır. Şahinli örneklerde şahinle birlikte avcının da görülmesi dikkati çeker. Çift veya tek olarak işlenen arslan figürleriyle birlikte de kuşlarda olduğu gibi benzer rozetler görülmesi dikkate değer. Tanıtılan mezar taşlarında genellikle üst kısımda dilimli ve sivri bir kemer mevcuttur.⁽¹⁾ Figürlü mezar taşlarımızı guruplandırarak tanıtalım.

I. TEK KUŞLU MEZAR TAŞLARI

a. Sivas Mezar Taşı (Resim: 1a,b):

Sivas Gök medrese müzesinde Env. No. 569 da kayıtlı mermer mezar

1. Bu mezar taşlarını ilk olarak doktora tezimde tanıttım. Bk. Öney, G. Anadolu Selçuk'larında Kuş Figürü» Ankara, Nisan 1961.

«Ahlat Mezar Taşları» konusunda Beyhan Karamağaralı tarafından bir doçentlik tezi hazırlanmıştır.

Kitabeleri okuyan Sayın Faruk Sümer'e ve Res. 1 a daki kitabenin tashihi hususunda dikkatimi çeken Sayın Beyhan Karamağaralı'ya teşekkürü borç bilirim.

taşı üzerinde üst kısımda profilden alçak kuş kabartması görülmektedir. Taşın ölçüleri : 0.75x0.35 m. kalınlık 0.07 m. dir. Taş sivri tepeli ve dilimli kemerlidir. Kuş tepe diliminin altında sağa dönük vaziyettedir. Taş stalaktit nişlidir. Nişin ortasında iki satır neshî kitabe yer alır. Kitabede . 798 senesinin cemaziyelevvel ayında (1395 M.) (Fi şehri cumada'l-ülâ senete gemânin tis'ine ve seb'imie) yazılıdır. Nişin üzerinde iki yanda simetrik olarak büyüklü küçüklü rozetler vardır. Bunlar çiçek, girdap, geometrik, örümcek ağı tipi rozetlerdir. Taşın arka yüzü işlenmemiştir. Sivas içinde Abdülvahab Gazi mezarlığından getirilmiştir.

b. Sivas Mezar Taşı. (Resim: 2a,b):

Sivas Gökmedrese müzesi bahçesinde 516 Env. No. da kayıtlı mermer mezar taşının sivri tepe dilimi altında alçak kabartma sağa dönük kuş figürü görülmektedir. Taş Sivas'ta İstasyon tarafında, Kayseri kapı mezarlığından gelmedir. Taşın ölçüleri : 0.78x0.37 m. kalınlık 0.09 m. dir. Tepesi dilimli, sivri kemerlidir. İçi stalaktit nişle doldurulmuştur. Nişin tepesinde sağa dönük kuş, iki yanlarda ise muhtelif rozetler yer alır. Simetrik rozetler yukarıdan aşağı doğru çiçek, damla, örümcek ağı, geometrik, girdap tipi rozetlerdir. Taşın arka yüzünde dört satırlık neshî kitabede «affedilmiş ölü» (merhum al ma'fur) ibaresi okunur. Bu taş da resim 1,8,9 daki tarihli taşlara kıyasla 14. asra tarihleyebiliriz.

c. *Tokat Mezar Taşı* (Resim: 3a,b):

Tokat Gök medresesi müzesi avlusunda Env. No. almamış mermer mezar taşı üzerinde alçak kabartma sola dönük tek kuş figürü görülmektedir. Kuş sivri tepe diliminin altında yer alır. Taşın ölçüleri 0.78X0.37 m. dir. kalınlık 0.08 m. dir. Bu taş da Sivas örnekleri gibi dilimli sivri kemerlidir. İçinde büyük stalaktit niş vardır. Nişin içindeki iki satır neshî kitabede: Mehmet bey kızı Şah Melek (Şah Melek binti Mehmet bey) yazılıdır. Mihrap nişinin iki yanında zikzak hatları ile süslenmiş sütuncuklar vardır. Stalaktik nişin dışında yan boşluklarda büyüklü küçüklü rozetler yer alır. Bunlar aşağıdan yukarı doğru çiçek, geometrik, girdap rozetlerdir. Kuş motifinin önünde de küçük bir yıldız rozet görülür. Taş Tokat Erenler mezarlığından getirilmiştir. Arka yüz aynı şekilde işlenmiştir, burada kuş motifi yoktur. Taşı resim 1,8.9 daki tarihli mezar taşlarıyla kıyaslayarak 14. asra tarihleyebiliriz.

d. *Tokat Mezar Taşı*: (Resim : 4)

Tokat Erenler mezarlığından Gök Medrese müzesine getirilmiş envanter numarası almamış mezar taşı üzerinde kaba işlenmiş sola dönük kuş kabartması görülmektedir. Kabartma sivri tepe diliminin altında yer alır. Altında stalaktit niş bulunur. Nişin dışında, mezar taşının kemer dilimlerine intibak ettirilmiş rozetler yer alır. Simetrik yerleştirilen bu rozetler yukarıdan aşağı doğru çiçek, fırıldak, yıldız, fırıldak ve çiçek tipi rozetlerdir. Stalaktitli nişin iki yanını zikzaklı sütunceler çevirir. Ortada ikinci bir niş içinde üç satır neshî kitabe yer alır. Burada «Çelebi Muhammedin oğlu, toprakları güzel olsun» yazılıdır. (Bin-i Muhammed Çelebi tâbe serahüma). Taşı diğer benzer örneklerine göre 14. asra tarihleyebiliriz.

II. ÇİFT KUŞLU MEZAR TAŞLARI :

a. *Sivas Mezar Taşı* : (Resim : 5 a,b)

Sivas Gök Medrese bahçesinde 597 Env. No. lu mezar taşı üzerinde profilden karşılıklı simetrik yerleştirilmiş alçak kabartma iki kuş figürü vardır. Taşın ölçüleri : 0.30X0.40 m., kalınlık 0.08 m. dir. Taş Sivas kabristanından getirilmiştir. Alt kısmı kırıktır. Taşın tepesi dilimli, sivri kemerlidir. Ortasında stalaktitli niş yer alır. Nişin meydana getirdiği basamakların üzerinde karşılıklı simetrik olarak altta kandil motifi, bunların üzerinde de stilize kuş figürü, tepelerinde de beşer büyük, ikişer küçük rozet yer alır. Küçükler girdap, büyükler ise girdap ve geometrik rozettir. Kuşların başları küçük, gövdeleri nokta nokta deliklidir. Kanat ve kuyruk üzerinde paralel çizgiler mevcuttur. Arkasında iki satır neshî kitabeden taşın bir kadına ait olduğunu anlıyoruz. Burada «affedilen ölü» yazılıdır. (al merhume al ma'fure). Kitabenin ikinci satırı kırıktır. Taşın diğer örneklerle mukayese sonucu 14. asra ait olduğunu söyleyebiliriz.

b. *Tokat Mezar Taşı* : (Resim : 6).

Tokat Gök medresesi Müzesi avlusunda Env. No. almamış ve 1965 yılı sonbaharından beri kayıp olan bir mezar taşı üzerinde alçak kabartma karşılık simetrik yerleştirilmiş stilize kuş figürleri görülmektedir. (2) Taşın ölçüleri : 0.24X0.23 m. kalınlık 0.08 m. dir. Taş dilimli sivri kemerlidir. Kuşlar diğer örneklerde olduğu gibi hemen

2. 1960 yılında kürsüce yaptığımız inceleme gezisinde taşın resmi çekilmiş ve doktora çalışmamda tanıtılmıştır. Öney, G. aynı eser. s. 29,104. Resim 22a, b. 1965 yazı başında öğrencimiz İsmet İter taşın fotoğrafını çekmiştir. 1965 Kasım'ında daha iyi bir resim temini için kürsümüz mensupları ve öğrencilerimiz tarafından aranan taş bulmak mümkün olmamıştır. Bilâhare müze bir yazı ile taşın bulunamadığını bildirmiştir.

sivri kemerin altında yer alır. Profilden verilen kuşlarda kuyruk kıvrıktır ve arkaya uzanan tüylerle detaylı işlenmiştir. Aralarında stilize hayat ağacı olduğunu tahmin ettiğimiz bir motif yer alır.⁽³⁾ Kuşların sırtları üzerinde küçük bir girdap rozet vardır. Figürlerin altında dikdörtgen çerçeve içine alınmış tek satır neshî kitabede «Tabet Seraha» (Toprağı güzel olsun -kadın için-) yazılıdır.

Taşın alt kısmı kırıktır. Arka yüzde stalaktit niş ve etrafında muhtelif tip rozetler vardır. Bu taşı da diğerleri gibi mukayese neticesi 14. asra tarihlileyebiliriz.

c. *Afyon Boyalıköy Mezar Taşı :*

(Resim : 7)

Afyon civarında Boyalık köyden Afyon Müzesine getirilmiş Env. No. 26 da kayıtlı bir lâhdin baş tarafında karşılıklı simetrik yerleştirilmiş iki kuş kabartması mevcuttur.⁽⁴⁾ Taşın ölçüleri 1.29X0.64X0.24 m. dir. Lâhdin yan yüzünde atlı ve sfenks kabartmaları yer alır. Taş baş tarafında daha yüksek, ayak kısmında daha alçaktır. Üst kısım çatı şeklinde eğiktir. Çok stilize ve sematik verilen kuşlarda baş geriye dönüktür. Sol taraftaki kuşun baş ve sırt kısmı kırıktır. Kuşlar hayat ağacı sembolü olduğunu tahmin ettiğimiz bir çubuk üzerine tünemiştir.⁽⁵⁾ Afyon mezar taşları 13. asra tarihlenmiştir.

3. Öney, G. *Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi. Das Lebensbaum Motiv in der Seldschukischen Kunst in Anatolien.*

«Belleten», XXXII, 125. Ankara 1968, 8, s. 27 - 30, 39 - 42.

4. Otto - Dorn, K. *Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien. «Ars Orientalis» III. 1959. s. 63 - 75.*

5. Öney, G. *Hayat Ağacı Das Lebensbaum Motiv..... 27 - 37, 49 - 43. Resim. 7.*

III. *ÇİFT BAŞLI KARTALLI MEZAR TAŞLARI :*

a. *Sivas Mezar Taşı :* (Resim : 8 a, b)

Sivas Gökmedrese Müzesinde 575 Env. No. da kayıtlı mermer mezar taşının üst kısmında alçak kabartma olarak çift başlı kartal görülmektedir. Sol taraftaki baş kırıktır. Taşın ölçüleri : 0.86X0.43 m., kalınlık 0.08 m. dir. Taş Sivas kabristanından getirilmiştir. Tepesi dilimli, sivri kemerlidir. Sol üst tarafı kırıktır. Çift başlı kartalın altında üç satır neshî kitabe vardır. Alt kısım yine kırıktır. Kartalların boyunları geç devir örneklerinde olduğu gibi arada bir boşluk bırakarak birbirine dolanmıştır,⁽⁶⁾ kanatlar yaygın vaziyette, ayaklar ve pençeler kanatlara paralel durumdadır.

Kitabede «merhum ve mazlum ulu Allahın rahmetine muhtaç Salihoglu Hoca Mehmet 740 senesinin zilkade ayında» yazılıdır (1340 M.) (al-marhum al mazlum al muhtac ila rahmet'illâhi teâlâ Hoca Muhammed bin Sâlih fi şehri zilkade sene - kırık ise de 'erba'in olması kuvvetle muhtemel - erba'in seb'amie).

Aynı taşın arka tarafında, kuşlu örneklerde olduğu gibi stalaktit niş görülür. Çeşitli tip rozetler nişi kuşatır.

b. *Tokat Mezar Taşı :* (Resim 9 a, b)

Tokat Erenler mezarlığından Gökmedrese müzesine getirilen bir mermer mezar taşında iki bölüme ayrılmış neshî kitabe üzerinde çift başlı kartal görülmektedir. Kabartma sivri kemerli bir nişte yer almaktadır. Kartalın ölçüleri 0.18X0.19 m. dir. Çift baş

6. Öney, G. *Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları. Die Figurenreliefs an der Hudavent Hatun Türbe in Niğde.*

«Belleten», XXXI, 122. Ankara 1967. s. 148,, 159 - 161. Resim 12 a.

lı kartal Selçuk örnekleri stilinde başta sivri kulaklar, kıvrık gagalar, yelpaze tipi kuyrukla verilmiştir. Gövde üzerinde bir palmet, kanatlarda dekoratif dilimler görülür. Başların tepesinde tek bir palmet yaprağı bulunur. Kartalın altındaki kitabede: «826 senesinin muharrem ayının 29 unda» (1422 / M.) (Fi şehri tā'si 've' l işrin muharrem sene sitte ve' işrine ve semānime) yazılıdır.

3. *Tokat Mezar Taşı* : (Resim : 10 a, b, c)

Tokat Erenler mezarlığından önce Tokat Gök medreseye sonra da Ankara Etnoğrafya müzesine nakledilen mermer mezar taşı üzerinde çift başlı kartal gözükmektedir. Ölçüler 0.56X0.29 m. kalınlık 0.09. m. Taş müzede Envanter No. almamıştır. Resim 12 deki mezar taşının, aynı mezarın ayak taşı olduğu Tokat Gök medresesi kayıtlarında belirtilmektedir Biz diğerleri gibi bu taşların da ayrı ve tek başına kullanıldığını tahmin ediyoruz. Taş diğerleri gibi dilimli, sivri kemerlidir. Kemerin altında kitabe yer alır. Kitabede : Vefat eden merhume Allahın mağfiretine ve rahmetine muhtaktır (Tu-vuffiyet al -marhume al -mağfure al -muhtace ilâ rahmeti rabbiha) yazılıdır.

Üç satırlık kitabede birinci satır bir çizgi ile diğerlerinden ayrılmış, diğer iki satır da bir çerçeve içine alınmıştır. Kitabenin altında çok temiz vaziyette işlenmiş çift başlı kartal figürü yer alır. Başta sivri kulaklar ve kıvrık gagalar görülür. Boyunlar Selçuk sonrası çift başlı kartallarında olduğu gibi bir düğümlerle birbirine dolanmış, tepede üç dilimli palmet motifi meydana getirmişlerdir.⁽⁷⁾ Kanatlar birbirine paralel helezoni çizgilerle doldurmuştur. Pençeler kuvvetlidir.

7. Öney, G. Hayat Ağacı..... Das Lebensbaum..... s. 30, 31, 43, 44. Resim 26,27.

Kuyruk yatay bir hat üzerinde iki yana uzanmış ve uçları birer helezoni kıvrıntıyla son bulmaktadır. Kuyruk da kanatlar gibi birbirine paralel hatlarla doldurulmuştur.

Aynı taşın arka yüzünde (Resim : 11), stalaktitli mihrap nişinin ortasında yer alan girdap tipi rozetin etrafını bir kitabe çevirir. Burada : «Yusuf kızı Hatice» (Bint-i Yusuf Hatice Hatun) yazılıdır.

Bir kadına ait olan taşın Resim 12 deki benzer örneğe göre 15. asrın başından olduğunu söyleyebiliriz.

d. *Tokat Mezar Taşı* . (Resim : 12 a, b, c)

Tokat Erenler mezarlığından önce Tokat Gökmedrese sonrada Ankara Etnoğrafya müzesine getirilen ve eski Env. No su 73/4 olan mezar taşında ölçüler 0.56X0.33 m. ve 0.08 m. kalınlığındadır. Taşın tepesinde dilimli sivri kemerin altında yaygın kanatlarıyla bir çift başlı kartal yerleştirilmiştir. Altında dikdörtgen çerçeve içinde kitabe görülür. Etrafı yarım palmet yapraklı bir sarmaşıkla çevrilmiştir. Kitabede «sekizyüz yirmibeş senesinin sefer ayında» yazılıdır (miladi 1421/22) (Fi şehri safer (?) liseneti hamse ve işrin ve semānime) Taşın arka yüzünde kuşlu Tokat ve Sivas mezar taşlarında olduğu gibi içi kitabeli stalaktit niş ve her iki tarafında çeşitli yedişer adet rozet vardır. Kitabede Allah rahmet eylesin» yazılıdır. (Rahimehu'l - İlah).

IV. *ŞAHİN VE AVCI İLE BİRLİKTE İŞLENEN MEZAR TAŞLARI* :

(Resim : 13, 14)

Kırşehir Ahi Evran zaviyesinde 8

8. Eyice, S. Kırşehir'de 709 (1310) tarihli tasvirli bir Türk mezar taşı, Anadolu'da Tasvirli Türk Mezar Taşları Hakkında bir araştırma, Eine Studie Türkischer Bilder-Grabsteine in Anatolien.

«Reşit Rahmetli Arat İçin.» Ankara 1966. s. 212, 213, 225, 226. Resim 11.

Alâeddin camisinin civarında (9) ve Akşehir Taş medrese müzesinde bulunan birer mezar taşında(10) (Resim : 13), Konya İnce Minareli Medrese, müzesinde ise iki mezar taşında(11), Boyalı köyden Afyon ve Türk İslam Eserleri Müzelerine getirilen bir grup mezar taşında(12) avcı ile birlikte şahin figürleri görülmektedir. Daha önce neşredilen bu taşlar üzerinde burada tekrar durulmayacaktır. Kırşehir Ahi Evran Zaviyesi ve Konyadaki bir örnek hariç (Resim : 14) bu şahinler atla avlanan avcının arkaya uzattığı eli üzerinde tasvir edilmiştir. Kırşehir taşının H. 709 (1310) ramazanında vefat eden Halil oğlu Osman'a ait olduğunu kita besinden öğrenmekteyiz. Tarihli oluşuyla bilhassa önem kazanır.

V. ÇİFT ARSLANLI MEZAR TAŞLARI :

a. *Kırşehir Mezar Taşı* : (Resim : 15)

Kırşehir'de Aşık Paşa türbesi haziresinde kitablesiz bir mezar taşı üzerinde karşılıklı simetrik yerleştirilmiş arslan kabartmaları görülür. Cevat Hakkı Tarım tarafından neşredilen taşı bulmak mümkün olmamıştır.(13) Gayet kötü olan fotoğraftan çizdiğimiz resme göre Selçuk devrinden olması mümkündür. Kaba işlenmiş olan arslanların arasında hayat ağacı sembolü olabilecek bir tasvir, üzerlerinde de arabesk sarmaşık görülmektedir.

b. *Tokat Mezar Taşı* : (Resim : 16)

Tokat Gök Medrese avlusunda Erenler mezarlığından getirilmiş Env.

No. 73/3 de kayıtlı mermer mezar taşı üzerinde alçak kabartma olarak karşılıklı simetrik yerleştirilmiş iki arslan kabartması görülmektedir.(14) Altı bilhassa sağ tarafa doğru kırık olan taşın ölçüleri 0.55X0.36 m. kalınlık 0.08 m. dir. Dilimli, sivri kemerle son bulan taşda arslanlar tepede yer alır. Tamamen profilden birbirlerine doğru koşarken verilmişlerdir. Arslanların arasındaki dala benzer motifin hayat ağacı sembolü olduğunu tahmin etmekteyiz.(15) Arslanların altında iki yanda palmetli bir bordür uzanır. Taşın ortasında stalaktit nişin içinde neshî kitabe görülür.

Stalaktit nişin üzerinde çiçek, damla, girdap rozetler görülür. Taşın arka yüzü ön yüz gibi, fakat arslansız olarak işlenmiştir. Stalaktit nişin içinde «Ulu Allahın rahmeti...» okunur Rahmetu'l-lahi teâlâ...).

Bu taşı da diğer benzer taşlara göre 14. asra tarihleyebiliriz.

c. *Tokat Mezar Taşı* : Resim : 17 a, b).

Tokat Gök Medrese avlusunda 72/4 Env. No. da kayıtlı lâhit üzerinde her iki eğik yüzde aynı şekilde işlenmiş simetrik birer arslan, önlerinde stilize birer bitki, aralarında da girdap rozet şeklinde güneş rozeti yer almaktadır. Arslanların ölçüsü : 0.16X0.10 m. dir. Figürler çok stilize ve alçak kabartmadır. Şekiller oyuk bir dış hatla belirtilmiştir. Arslanlar birbirine doğru yürür vaziyettedir.

Mezarın baş tarafında ve yan yüzlerindeki neshî kitabelerden H. 818 yılında ölen (1415 M.) Mustafa Çelebiye ait olduğunu öğreniyoruz. Baş tarafında : «Mustafa beyin kızı Kutlu Meleğin oğlu merhum ve masum Mustafa Çelebi» (tuvuffiye al - merhüm al - masum

9. Öney, G. *İran Selçukluları ile Mukayeseli Olarak Anadolu Selçuk'lularında Atlı Av Sahneleri*. «Anatolia» XI. Ankara 1969. Baskıda.

10. Aynı.

11. Aynı. ayrıca bak. Eyice, S. 218, 227. Resim. 21, 23.

12. Otto - Dorn, K. *Türkische Grabsteine* s. 63 - 75.

13. Tarım, C. H. *Tarihte Kırşehiri - Güleşehri*. İstanbul, 1948. Resim 6. ayrı bak. Eyice, s. 226. Resim. 8

14. Gabriel, A. *Monuments Tures d'Anatolie*. II. Paris 1934 Pl.LX, Resim 4.

15. Dip notu 3 aynı

Mustafa Çelebi bin Kutlu bin Mustafa bey)

Yan yüzlerde : «Gazilerin ve mücahitlerin meliki, Bağdı bey oğlu, Kalem bey oğlu, Karesi bey oğlu, Yahşi han oğlu, Beğlerbeyi» (bin beğlerbeyi bin Yahşi han bin Karasi han bin Kalem beğ bin Bağdı beğ melik alguzât ve mücâhidin).

Baş taşının iç yüzünde : «Melik Danişment Gazi, Allah rahmet eylesin, Allahın rahmetini görsün. (Melik Danişment Gazi rahmetul-lahi rahmeten vâsi'aten) ayak tarafında Cumada'l-ülâ'nın ilk günlerinde 818 senesi" yazıdır. (Fi - evaili Cumada'l - ülâ Lisene-ti şemânie aşere ve şemânimi'e)

VI. TEK ARSLANLI MEZAR TAŞLARI :

a. Kırşehir Mezar taşı : (Resim : 18)

Aşık Paşa türbesine nakledilmiş kırık bir mezar taşında büyük bir arabeski madalyonun altında sağa doğru kaba bir arslan kabartması görülür.⁽¹⁶⁾ Taşın tepesi diğer örneklerin aksine yatay ve dilimli işlenmiştir. Taşın diğer Kırşehir mezar taşları gibi 14. asra ait olması mümkündür.

b. Ankara Etnoğrafya Müzesindeki Mezar taşı : (Resim : 19)

Ankara Etnoğrafya Müzesinde Env. No. almamış, nereden geldiği bilinmeyen beyaz mezar taşı üzerinde yuvarlak bir madalyonun içinde alçak kabartma arslan veya panter kabartması görülür. Taşın ölçüleri 0.54X 0.34 m. kalınlık 0.08 m. dir. Arslan sağa doğru yürür vaziyettedir, başı arkaya dönüktür. Arkasında madalyonun içinde ikinci bir yarım çerçeve meydana getirecek şekilde çok stilize nebat motifi yer alır. Taşı diğer benzer örneklerle

kiyaslayarak 14. asra veya 15. asrın başına tarihleyebiliriz.

c. Tokat Mezar Taşı : (Resim : 20)

Ankara Etnoğrafya Müzesinde Tokat Erenler mezarlığından getirilmiş Env. No. almamış mermer bir mezar taşı üzerinde çok kaba olarak profilden sağa dönük vaziyette verilmiş arslan kabartması mevcuttur. Ölçüleri : 0.50X0.30 m., kalınlık 0.05 m. Alçak kabartmada konturlar ve yele ince oyulmuş hatlarla verilmiştir. Bütün kabartma çok iptidâi bir çocuk resmini hatırlatır. Arslanın tepesinde güneş sembolü olduğunu sandığımız bir girdap rozet yer alır. Taşın arka yüzü hazırlanmış fakat işlenmemiştir 15. asırdan olması mümkündür.

VII. MEZAR TAŞLARINDAKİ FİGÜRLER HAKKINDA GENEL GÖRÜŞLER :

Yukarıdaki örneklerden gördüğümüz gibi bilhassa Tokat ve Sivas mezar taşı örnekleri genel form, taş işleniş ve desenler bakımından birbirine çok benzemektedir. Konya, Kırşehir, Akşehir mezar taşları ise burada tanıtılmayan diğer insan figürlü örnekler de dikkate alınırsa ikinci bir grup meydana getirmektedir.⁽¹⁶⁾ İncelememize tek bir örnekle giren Afyon mezar taşları ise, lâhit formları ve çok kaba işlenişleri ile diğer örneklerden ayrılır. Bilhassa kuşlu ve çift başlı kartallı mezar taşlarının hem kadın, hem de erkekler için kullanılması dikkati çekmektedir. Arslanlı örneklerin sadece (biri kitabsiz) erkeklere ait olduğunu tahmin etmekteyiz.

16. Eyyice, S. aynı. S. 215,216, 226. Resim 14.

Avcı figürü ile birlikte işlenen şahinli mezar taşları haricinde tek ve çift kuşlu, çift başlı kartallı (taşın arkasında) ve arslanlı mezar taşlarının en mühim özelliği rozetlerle veya bir hayat ağacı sembolüyle birlikte işlenmeleridir. Çok rozetlilerde tek taraflı sayıldığına rozet sayısının 6-12 arasında değiştiği görülür. Bu sayıların 6-12 li sistemle verilen gezegen-burç sistemi ile uygunluğu dikkati çeker. Çok rozetli mezar taşları bilhassa Tokat-Sivas'ta toplanmaktadır. Tokat'a ait iki arslanlı mezar taşında (resim: 17 a, b, 20) girdap şeklinde, güneş sembolü olduğunu kabul ettiğimiz bir rozet görülür. Resim : 17 a, b deki Tokat örneğinde arslanların arasında ayrıca hayat ağacı sembolü olması gereken birer bitki tasvirini vardır. Ankara Etnoğrafya müzesinde (Resim : 19) ve Kırşehir örneğinde (Resim : 18) tek arslan figürleri içi arabesk dolu büyük bir rozetle birlikte verilmiştir.

Buradaki arabesk motifinin de özetlenmiş bir hayat ağacı olduğunu tahmin etmekteyiz.⁽¹⁷⁾ Rozetlerin görülmediği Afyon (Resim : 6) ve Kırşehir (Resim : 15) mezar taşı örneklerinde ise hayat ağacı sembolü olan bir çubuk veya bitki işlenmiştir. Şu halde rozetli veya rozetsiz hayat ağacı sembolü ile birlikte işlenen mezar taşları kalabalık bir gurup meydana getirmektedir. Örneklerimizi şöylece sıralayabiliriz :

(Resim : 14) Kırşehir mezar t.: tek arslan, hayat ağacı (arabesk), tek rozet.

(Resim : 16) Tokat mezar t.: çift arslan, hayat ağacı (sarmaşık), rozetler.

(Resim : 17) a, b) Tokat mezar t.: çift arslan, hayat ağacı (bitki), tek rozet.

(Resim : 18) Kırşehir mezar t.: tek arslan, hayat ağacı (arabesk), tek rozet.

(Resim : 19) Ankara Etnoğrafya mezar t.: tek arslan, hayat ağacı (arabesk), tek rozet.

(Resim : 15) Kırşehir mezar t.: çift arslan, hayat ağacı. (arabesk)

(Resim : 6) Tokat mezar t.: Çift kuş, hayat ağacı (çubuk), rozetler (taşın arkasında).

(Resim : 7) Afyon mezar t.: Çift kuş, hayat ağacı (çubuk).

Yukarıdaki şemaya benzer örnekler Anadolu Selçuklu devri yapılarında boldur. Bilhassa türbelerdeki örnekler aynı mezar sembolü ile ilgili olarak burada bizi ilgilendirir. Niğde Hüdavent Hatun türbesinde üç rozetle birlikte verilen arslan çifti⁽¹⁸⁾, aynı türbede hayat ağacı yerine geçen arabesk zemin üzerinde işlenen çift başlı kartal⁽¹⁹⁾, Kayseri Döner Kümbet'te hayat ağacının altındaki arslanlar ve tepesinde yer alan çift başlı kartal, Patnos türbesinde arslan çifti (Resim : 21) ve hayat ağacı ile birlikte kuş çifti (Resim : 22)²⁰, Tercan Mama Hatun türbesi portalinde stalaktitler arasına gizlenmiş, arabesk zemin üzerindeki kuş (Resim : 23 a, b) bu guruptan enteresan örneklerdir.

VIII, MEZAR TAŞLARINDAKİ FİGÜRLERİN SEMBOLİK İZAHI :

Yukarıda verilen liste ve tanıtilen figürler daha önce muhtelif yazıları

18. Öney, G. Niğde Hüdavent Hatun.. s. 145,157. Resim. 5 a,b,c.

19. Aynı, Resim 12 a,b.

20. Öney, G. Hayat Ağacı... Das Lebensbaum Motiv... Resim 31.

17. Öney, G. Hayat Ağacı... Das Lebensbaum Motiv... S. 30,31, 43, 44. Resim 22-27.

Patnos için bk. Aslanapa, O. Doğu Anadolu'da Karakoyunlu Türbeleri. «Yıllık Araştırmalar Dergisi». I. Ankara 1956, s. 106.

mızda aydınlatmağa çalıştığımız tezi-
mizi kuvvetlendirir.²¹

Türklerin eski dini olan ve Anado-
lu'da etkileri bilhassa Moğol akınları
ile kuvvetlenen şaman inançlarına gö-
re hayat ağacı dünyanın eksenidir. Şa-
manın gök yüzü veya yer altı seyhaha-
tinde bu ağaç merdiven veya yol vazi-
fesi görür.²² Hayat ağacını bekleyen
bekçi hayvanlar arasında bilhassa ar-
slanlar vardır.²³ Yakut'ların Goldenlerin
inancına göre panter veya kaplan (ar-
slan) —Şamana gök yüzü ve yeraltı seya-
hatlerinde yardımcı olan ruhlardır. Bu
yolculukta şamanı kötü ruhlardan ko-
rurlar.²⁴ Yine Orta Asya inançlarına gö-
re kâinat hayat ağacı, yer, gök ve geze-
genlerle temsil edilir.²⁵ Gök ile yeri bağ-
layan hayat ağacıdır.²⁶ Şaman hayat
ağacı, bazen de kuş tasviri ihtiva eden
şaman davulu sayesinde âyinler sıra-
sında hayat ağacına, oradan da göğe,
gezegenlere yükselir.²⁷ Hayat ağacının
tepesinde yer alan tek veya çift başlı
kartalın, kuşların da şaman kültüründe
özel bir yeri vardır. Kartal veya kuş
şamana öbür dünyaya geçişte yardım-
cı olur. Bu sebeple Altay ve Minussink
şamanları elbiselerinde kanat bulundur-
rur, bunu giyince kendilerini kuşlaş-
mış kabul ederler.²⁸ Şaman ağacı aynı
zamanda ölümlerin ruhlarının öbür dün-

yaya yükselmesine yardımcı olur.²⁹ Bu
yolculukta yol gösteren kuş şeklindeki
yardımcı ruhlardır. Bu kuşlar aynı za-
manda ölünün ruhunu da sembolize
edebilir.³⁰

Orhon kitabelerinde de ölünün ru-
hunun kuş şeklinde öbür dünyaya uç-
tuğu belirtilir.³¹ Bu inancın Anadolu'da
bu güne kadar yaşadığını ölü için «ara-
mızdan kuş gibi uçup gitti» cümlesi-
nin kullanılmasından da görüyoruz.

Muhtelif şekilde tasvir edilen ve
sayısı değişen rozetler ise büyük ihti-
malle gezegen sembolleridir. Selçuklu
sanatında daha önceki çalışmalarımız-
da da belirttiğimiz gibi bu tip rozetle-
rin sayısız örneklerini görürüz.³² Orta
Asya'daki Türk'lerde Şaman kültürü gi-
bi ay, güneş ve gezegen kültürünün de
büyük rol oynadığını bilmekteyiz.³³

Şu halde mezar taşlarımızdaki ar-
slanlar bekçi ruhları, çeşitli hayat ağacı
sembolleri ruhun öbür dünyaya intika-
linde vasıta, kuşlar veya çift başlı kar-
tal ise ölünün ruhu veya ölünün ruhu-
na refakat eden kuş şeklindeki ruhlardır.
Öbür dünya, gök yüzü ise muhtelif
şekillerdeki gezegenler yani rozetlerle
sembolize edilmiştir.

21. Öney, G. Hayat Ağacı... Das Lebens-
baum Motiv... Niğde Hudavent Hatun... ay-
rıca bak. Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağa-
cı Kabartması Hakkında. Über eine Ortukidi-
sche Lebensbaumdarstellung. Vakıflar VII.
İstanbul 1968. s. 117-125. Die Karreefliesen
im Kubadabad Grosspalast. Deutscher Arc-
hæologischer Anzeiger. Baskıda.

22. Eliade, M. Schamanismus und Arc-
haische Ekstasetechnik. Zürich 1957. s.
170,171,259 262.

23. Eliade, M. aynı

24. Eliade, M. aynı s. 82.

25. Eliade, M. aynı s. 259

26. Eliade, M. s. 160

27. Eliade, M. aynı s. 168,169. ayrıca
bak. Findeisen, H. Das Schamanentum.
Stuttgart. 1957, s. 151.

28. Eliade, M. aynı s. 158-160

29. aynı s. 450

30. Findeisen, H. aynı s. 113

31. Otto-Dorn, K. Türkische Grabsteine...
s. 71.

32. Öney, G. yukarıda zikredilen ma-
kaleler ve ayrıca bk.

Anadolu Selçuk Sanatında Balık Figürü.
The Fish Motif in Anatolian Seljuk Art.
«Sanat Tarihi Yıllığı» II İstanbul 1968; s.
142-168,

Sun and Moon Rosettes in the shape of
human heads in Anatolian Seljuk art. Anato-
lica III. Hollanda Arkeoloji Enstitüsü 1969.
Baskıda.

33. İnan, A. Tarihte ve Bugün Şamanizm.
Ankara 1954. S. 118 Eliade, M. aynı s. 160.

Anadolu'da oldukça bol örneklerle görülen şahinli mezartaşı kabartmaları ise daha dünyevi bir konu sunmaktadır. Bu taşlarla ölünün iyi bir avcı olduğu ve bilhassa şahincilikte usta olduğu belirtilmek istenmiş olabilir.³⁴

34. Öney, G. İran Selçukluları ile Mukayeseli Olarak Anadolu Selçuklularında Atlı Av Sahneleri. *Mounted Hunting Scenes in Anatolian Seljuks in Comparison with Iranian Seljuks* «Anatolia» XI. Ankara 1969.

Konya taşında eli şahinli adam (tahmine göre ölü) çocuğa şahin terbiyesi hakkında bilgi verebilir. Bu taşın meşhur bir «bazdar'a» ait olması mümkündür.

Yukarıdaki izahlardan sonra 10. asırdan itibaren islamlaşmağa başlayan Türk'lerin sanatlarında bilhassa Moğol akınlarıyla gelen yeni Orta Asya geleneklerinin ve şaman kültü etkilerinin yeniden canlandığını söyleyebiliriz.